

O.D. Kulka (ed.), *Deutsches Judentum unter dem Nationalsozialismus Band I: Dokumente zur Geschichte der Reichsvertretung der deutschen Juden 1933-1939*

Review by: דן מכמן

Zion / ציון, Vol. כ (תש"כ), חוברת א, pp. 121-128

Published by: [Historical Society of Israel/](#)

Stable URL: <http://www.jstor.org/stable/70041109>

Accessed: 28/11/2011 08:10

Your use of the JSTOR archive indicates your acceptance of the Terms & Conditions of Use, available at

<http://www.jstor.org/page/info/about/policies/terms.jsp>

JSTOR is a not-for-profit service that helps scholars, researchers, and students discover, use, and build upon a wide range of content in a trusted digital archive. We use information technology and tools to increase productivity and facilitate new forms of scholarship. For more information about JSTOR, please contact support@jstor.org.

Historical Society of Israel/ is collaborating with JSTOR to digitize, preserve and extend access to *Zion* /.

<http://www.jstor.org>

Otto Dov Kulka (ed.), *Deutsches Judentum unter dem Nationalsozialismus*. Band I: *Dokumente zur Geschichte der Reichsvertretung der deutschen Juden 1933–1939*, unter Mitarbeit von Anne Birkenhauer und Esriel Hildesheimer, mit einem Vorwort von Eberhard Jäckel, Leo Baeck Institut Jerusalem – J.C.B. Mohr [Paul Siebeck] Verlag, Jerusalem–Tübingen 1997, XXIV+614 pp.

מאז ראשית התפתחותה של ההיסטוריה כמקצוע אקדמי ממוסד במאה ה'ט', במיוחד במרכז אירופה ובמערבה, נחשב איסוף מקורות על נושא מסוים, סידורם וניתוחם המדויק ליסוד מוסד של המקצוע. הסטודנט הוכשר קודם כל לעסוק בהבט זה, ולא בעיצוב תמונות ותיאוריות כוללות. מי שהמשיכו בעיסוק ההיסטורי לאחר הלימוד האקדמי הרבו להדגיש גישה זו במחקריהם: רבו פרסומי המקורות, במיוחד לגבי התקופה העתיקה וימי הביניים, ואף מחקרים נרטיביים רבים עסקו בביקורת המקורות, אם בגוף הטקסט ואם בהערות השוליים. מסורת זו השפיעה רבות גם על ההיסטוריוגרפיה היהודית (כגון אצל י"מ יוסט, ה' גרץ וש' ברון), במיוחד זו שצמחה בארץ ישראל (כגון ב"צ דינור, י' בער, ר' מאהלר ורבים מתלמידיהם). חלק ניכר מפרסומי המקורות, ואף מן המחקרים, גם התאפיינו בכותרות ארוכות, המנסות לדייק בהצגת נושא הספר.

בשניים-שלושה העשורים האחרונים ירד מאוד מעמדו של ענף פרסום המקורות בחקר ההיסטוריה, במיוחד לגבי העת החדשה (מקורות המתפרסמים בשנים אלה – ובתחום חקר השואה אין התופעה נדירה כלל – מופיעים על פי רוב עם אפרט מדעי מינימלי). כשם שכתורות המחקרים קוצרו בימינו באופן ניכר, לכדי שתיים-שלוש מילים, כדי למשוך את תשומת לב הקורא בעידן ה'אינסטנט', כן נדחה במידה רבה המאמץ המתחייב מעיסוק ממושך ופרטני בההדרת מקורות ובהצגתם, מפני תהילת ה'סיפור' הקוהרנטי והסותף. החשש הגדול כיום הוא להיות מואשם בפרהסיה בעוון 'יובשנות'. רוב הפרופסורים המאיישים את החוגים להיסטוריה בישראל שולחים ידם לתחום, אשר כמו חקר ההיסטוריה הכל סוברים שהם יודעים לעסוק בו: כתיבה. רובם כותבים ספרים משמימים עד תרדמה; הם אינם יודעים לספר סיפור – כך נכתב לפני שנים מספר על דוקטורט רב עניין שלא סיפק, לדעת הכותב, את הדרמה האנושית המבוקשת.¹ יתרה מזאת, בימי שלוט הפוסט מודרניזם ממילא נחשב המקור כפחות ערך, שהרי הוא 'בסך הכל' חומר טקסטואלי בידי היוצר.

צדקה עשה עמנו אוטו דוב קולקה שלא נגרר להלכי הרוח העכשוויים ודבק במשך תקופה ארוכה, בסיוע עוזרים בישראל ובגרמניה, במשימה של ההדרת מקורות. הוא שחזר את הארכיון האבוד של 'הנציגות הארצית של היהודים בגרמניה', וממשיכו 'האיחוד הארצי של היהודים בגרמניה' מימי השלטון הנאצי,² סידרו וארגנו, ולבסוף פרסם מבחר מרשים של תעודות מתוכו בההדרה מופתית, על פי מיטבה של אותה מסורת שנדחקה הצידה מבוישת מעט. התוצאה היא 'סיפור' מרתק (שבו נדון להלן), אף שאין הוא עסיסי והקורא נדרש להשקיע מאמץ לא מבוטל בקריאתו. יתרה מזאת: בקובץ

1 ת' שגב, 'איפה כל האנשים', הארץ ספרים, 25 במאי 1994 (ביקורת על ספרה של חנה יבלונקה, אחים זרים – ניצולי השואה במדינת ישראל 1948–1952).

2 הארכיון המשוחזר, המכונה 'אוסף קולקה-הילדסהיימר', כולל 5,380 תעודות ושומר כיום בארכיון יד ושם בירושלים.

זה ניתנת תשתית מקורות חשובה ביותר, שערכה לכל חוקר של תולדות ישראל בעת החדשה, ובפרט של תולדות היהודים בימי הנאציזם, לא ימוש גם אם חלקים מפרשנותו של המהדיר לא יתקבלו על דעת חוקרים כיום ובעתיד (ואף על כך נדון להלן). ועוד, תשתית מקורות מבוארת מסוג זה גם מוכיחה בבהירות מה הם קווי המתאר של גבולות הפרשנות ההיסטורית שאין ההיסטוריון יכול לעבור אותן, ושוללת בעצם קיומה את הרליטיביזם ההיסטורי בנוסחו הקיצוני. לפיכך אפשר בהחלט להגדיר ספר זה כמונומנטלי וכאבן דרך.

גוף החיבור כולל 417 עמודים (עמ' 35–452) ובהם מאה ועשרים תעודות וקבוצות של תעודות, המסודרות לפי תאריכן הכרונולוגי וממוספרות במספור רצוף. רצף של התכתבות ותגובות, היוצר למעשה יחידה אחת, מופיע תחת מספר אחד ונחלק חלוקת משנה במספור אלפביתי (ראו, למשל, את פרשת המשבר בעניין עיצובה מחדש של הנציגות הארצית בחודשים ינואר–ספטמבר 1937 – מס' 103, יחידה שבה ארבע-עשרה תעודות [A–N], עמ' 318–333; או פרשת ההקמה בפועל של האיחוד הארצי של היהודים בגרמניה בפברואר 1939 – מס' 120, יחידה שבה שתי תעודות [B–A], עמ' 441–452). לכל תעודה נתן המהדיר כותרת, ציין את מספרה באוסף המשוחרר ואת מקום הימצאה המקורי, והוסיף לה מבוא היסטורי מפורט (המשמש למעשה גם רציונל לבחירת התעודה), ציין תאריכה ואָפְּרָט נרחב של הערות. מלבד אפרט ההערות הספציפי לכל תעודה ותעודה, יש בספר לקסיקון (המכונה Glossar) למונחים ושמות של ארגונים ושל אישים (103 עמודים); תאריכון המספק סיוע נוסף להערכת התעודות בהקשר הנכון של זמן (31 עמודים); ביבליוגרפיה, ומפתח שמות של אישים ושל ארגונים יהודיים – כולם בפירוט רב ובדייקנות גדולה. לכל אלה הקדים המהדיר מבוא תמציתי (31 עמודים), ובו דיון על תולדות המחקר של הארגונים היהודיים תחת השלטון הנאצי, וסיכום תפיסת-העל שלו על תולדות הארגון המרכזי של יהודי גרמניה, שאותו הוא רואה כגוף אחד בן שני שלבים: 'הנציגות הארצית' בשנים 1933–1939, ו'האיחוד הארצי' בשנים 1939–1943.³

המסגרת לספר תחומה מלכתחילה באופן מוסדי: 'הנציגות הארצית' – ראשיתה, תפקודה וסופה הרשמי. מסגרת זו משדרת לכאורה מראש לקורא, שאין מדובר בתיאור תולדות יהודי גרמניה במחצית הראשונה של השלטון הנאצי. ברם, קולקה בחר במודע לא להתמקד בהבטים הארגוניים במובנם הניהולי הצר, אלא בדרך שבה הם משקפים סוגיות עמוקות יותר: ההבנה העצמית של היהודים ביחס לעתידם בגרמניה ולזהותם כיהודים (גרמנים או לא גרמנים), ויחסי היהודים עם השלטונות וניסיונות השלטונות להתערב בחייהם. באופן זה מוצע לפנינו תיעוד מגוון של הארגונים היהודיים מכל קצות הקשת, על שיתוף הפעולה וההתארגנות המשותפת בגוף אחד בשנת 1933, ועל התוכן והיעדים של

3 את עיקרי תפיסתו כבר הציע במחקרים קודמים: 'ה'התאחדות הארצית של היהודים בגרמניה'', דמות ההנהגה היהודית בארצות השליטה הנאצית 1933–1945, בעריכת 'גוטמן ור' מנבר, ירושלים תש"ם, עמ' 37–48; 'The Reichsvereinigung and the Fate of the German Jews, 1938/9–1943. Continuity or Discontinuity in German-Jewish History in the Third Reich', *Die Juden im Nationalsozialistischen Deutschland – The Jews in Nazi Germany 1933–1943*, ed. A. Paucker, Tübingen 1986, pp. 353–363; O.D. Kulka & E. Hildesheimer, 'The Central Organisation of German Jews in the Third Reich and Its Archives (On the Completion of the Reconstruction Project)', *Leo Baeck Institute Year Book*, XXXIV (1989), pp. 187–203

הפעולה המשותפת (תעודות 10-17).⁴ מלבד תפיסות העולם השונות של הזרמים היהודיים השונים והעיונות ביניהם, מגלה רבי-שיח אינטלקטואלי-מעשי זה הבטים חשובים לא פחות: מודעות גדולה לדקויות של תנאי התקופה בימי ראשית אלה של השלטון הנאצי (כדאי לזכור כי לאחר 1945 הואשמו יהודי גרמניה לא פעם, במיוחד בישראל, ב'עיוורון' לסימנים שהיו כביכול על הקיר), וגם שאיפה בסיסית לליכוד השורות, הנשענת על הכרה בנימים העמוקים הקושרים בין היהודים, מעבר ללחץ החיצוני של אותו הרגע. ביטוי אחר לנימים הללו, תוצרי התשתית ההיסטורית רבת השנים שלא התפוגגה,⁵ מתגלה בפעילות המגוונת בתחומי התרבות, החינוך הפורמלי וחינוך המבוגרים, הסעד והרווחה, ועוד. קולקה מביא על כך תעודות מלוא חופניים – תוכניות, דו"חות, תקציבים וכיוצא בכך. להבט זה נודעת חשיבות מיוחדת. עקיבא ארנסט סימון קרא לכך בעבר 'בנייה תוך כדי חורבן'.⁶ קולקה לומד מן התיעוד הרחב על תחייה רחבה יותר. אמנם, היא התבצעה תוך כדי התרחשותה של קטסטרופה, אך היא לא נבעה רק ממנה אלא שאבה ממקורות נוספים, קודמים ועשירים, של החברה היהודית. בכך מתפלמס קולקה בנחרצות, אף שאין הוא אומר זאת ישירות, עם התיזה של משה צימרמן, שעוד לאחרונה קבע בפסקנות: 'הגטואיזציה התרבותית [אמנם] ניתנת לפירוש כפיצוי חלקי ובלתי מכוון מראש לאבדן האמנציפציה; ברם, היא לא תרמה כמעט דבר להתפתחות התרבות היהודית, ולפיכך הכינוי "תחייה" אינה הולמת אותה'.⁷

התכתובת המשרדית משמשת בספר, כאמור, מנוף להצגת קשת הפעילות הרחבה שבה עסקו יהודי גרמניה מתוך יומתם העצמית, פעילות שהנציגות הארצית שימשה לה אך אמצעי לביצוע. הזווית הארגונית משמשת במובן זה פריזמה לשאלות הרחבות יותר שעמן התעמתו יהודי גרמניה לנוכח הרדיפות בשנים הראשונות של השלטון הנאצי.

זווית זו שבחר קולקה להצגת החומר אינה זווית טכנית ומקרית, שנקבעה רק בשל העיסוק בארגון מסוים, אלא זווית הנובעת מבחירה מודעת ומהותית. נקודת המוצא של קולקה היא שהיהודים הם קבוצה – אמנם מורכבת ומתלבטת המתכתשת בתוכה, אך קבוצה בעלת מאפיינים ויסודות משותפים,

4 כמה מתעודות אלה כבר נתפרסמו מזה זמן. קולקה פרסם אותן בעבר בתרגום, וללא אפרט מבאר, בחוברת ששימשה אותו (בהדפסות אחדות) להוראה בחוג להיסטוריה של עם ישראל באוניברסיטה העברית מאז סוף שנות השישים: או"ד קולקה, המגמות ב'פתרון' הבעיה היהודית' ברייך השלישי, מבחר מקורות לתרגיל, ירושלים תשל"ב. חוברת זאת כבר השפיעה על ההיסטוריוגרפיה וצוטטה בהזדמנויות שונות: ראו למשל: ג' גרייף, 'יהדות גרמניה תחת השלטון הנאצינאל-סוציאליסטי, 1939-1933', בימי שואה ופקודה (האוניברסיטה הפתוחה, יחידה 6), בעריכת ד' מכמן, תל-אביב תשמ"ד.

5 ד' מכמן, השואה וחקרה: המשגה, מינוח וסוגיות יסוד, תל-אביב תשנ"ח, עמ' 54.

6 E. Simon, *Aufbau im Untergang. Jüdische erwachsenbildung im nationalsozialistischen Deutschland als geistiger Widerstand*, Tübingen 1959

7 'Die kulturelle Ghettoisierung kann man zwar als eine teilweise, nicht intendierte Entschädigung für den Verlust der Emanzipation interpretieren; sie leistete jedoch nahezu keinen Beitrag zur Entwicklung der jüdischen Kultur, so dass die Bezeichnung "Renaissance" insofern kaum geeignet sein dürfte'; M. Zimmermann, *Die deutschen Juden 1914-1945*, München 1997, p. 69. לגישה חולקת ומורכבת יותר ראו גם: מכמן (לעיל, הערה 5), עמ' 61-66, 182-184.

ולא אוסף מקרי של יחידים. ומשום היותם קבוצה, הרי בעיות ההתמודדות שלה הן הבעיות המשותפות ליהודים ככלל. לשאלת המנהיגות והדרך המשותפת נודע בהקשר זה משקל מרכזי. במובן הזה מגיש לנו קולקה נקודת הסתכלות הפוכה מזו שנקט שאול פרידלנדר, בספרו רב העניין והמקורי 'גרמניה הנאצית והיהודים'.⁸ פרידלנדר התמקד ביחידה הקטנה ביותר, היהודי היחיד, ובמה שאירע לו במערבולת השנים הללו; הוא גם בחר להדגים את גורל היהודים דרך דמויות יהודיות שניתן לכנותן שוליות מבחינת ההשתייכות היהודית. כך, לדוגמה, הרב ד"ר ליאו בק, מנהיג הנציגות הארצית, נזכר אצל פרידלנדר שלוש פעמים בלבד (אחת מהן בהערה), ואילו אצל קולקה עשרות פעמים. כיוצא בכך מקדיש קולקה מקום לבעיות הדת והאורתודוקסיה (סוגיית יבוא הבשר הכשר לאחר שנאסרה השחיטה בלא הימום, ושילובם הארגוני של 'נאמני התורה' בגוף משותף עם ליברלים ואחרים), ואילו פרידלנדר אינו דן בבעיות אלה. כיוצא בכך דן פרידלנדר רק בקצרה בנציגות הארצית עצמה, שהיא נושא החיבור שלפנינו; היא היתה ללא שום ספק גוף בעל משמעות מרכזית ליכולת הקיום של היהודים באותן שנים. הבדל מהותי זה בגישה ובנקודת המוצא מוצג כמוטו כבר בראש ספרו של קולקה. הוא מצטט מדברים שכתב מרטין בובר בראשית 1936:

אם היא [יהדות גרמניה] תישאר קהילה (Gemeinschaft), – ליתר דיוק, אם היא תהיה כזאת, אם היא תהיה כזאת מחדש, בכך תלוי באופן מסתורי גם הצלצול הבא של השעון [הישן]. אם היא תתפרק למרכיבים נעדרי קשר, בעלי דאגות שונות, בעלי תקוות שונות, אזי היא אבודה ואולי אף [יאבד עמה] יותר מכך.⁹

דגש חזק ניתן בספר לחיים הפנים-יהודיים על בעיותיהם השונות. הבעיות הללו נבעו בעיקרו של דבר מן הלחץ החיצוני של זרועות השלטון. לפיכך, מקום חשוב מוקדש ליחסים בין הנציגות הארצית לבין השלטונות. בהבט זה תורג קולקה פעמים אחדות מדרכו הבסיסית, להסתמך על התיעוד היהודי העצמי. כדי להבין נכונה את הפיקוח על הציבור היהודי, במיוחד מצד זרועות הביטחון, ולברר כיצד פירשו השלטונות את הפעילות היהודית, מובאות תעודות אחדות המאירות את כוונותיהם של זרועות השלטון השונות ביחס להתארגנות היהודית ואת דרכי המעקב אחריה (תעודות 2, 28, 39, 61, 103 [N], 104 [נספח], 113 [B-A], 114 [B-A], 117 [H]). זהו המעט ההכרחי כדי להבין את התגובות של היהודים ואת המהלכים הפנימיים השונים שלהם, הן ברובד הניהולי והן ברובד היחסים בין הקבוצות השונות ביהדות גרמניה (תעודות שלטוניות אחרות יובאו בשני כרכים העתידים להתפרסם בסדרה זו בעתיד).

בהקשר זה יש עניין מיוחד לפרשה שקולקה מביא בהרחבה וטרם זכתה לדין בספרות על תולדות יהודי גרמניה בתקופה הנדונה (מספר 103). מדובר במשבר שהתרחש בחודשים אפריל-יולי 1937. תחילת הפרשה בדרישות של קהילת ברלין לגבי מעמדה בנציגות. דרישות אלה סיכנו את קיום

8 ש' פרידלנדר, גרמניה הנאצית והיהודים: שנות הרדיפות, 1933-1939, תל-אביב תשנ"ח.

9 'Ob sie Gemeinschaft bleibt, – nein, ob sie es wird, ob sie es jetzt wieder wird, davon hängt geheimnisvoll auch der nächste Stundenschlag mit ab. Zerfällt sie in unverbundene Einzelne, verschiedener Sorge, verschiedener Hoffnung, dann ist sie, dann ist vielleicht mehr als sie verloren'

הנציגות וגרר תגובות והתערבויות מצד הארגונים השונים של יהודי גרמניה, מצד ארגוני עזרה מחוץ למדינה ואף מצד הגסטאפו והס"ד, שבאותה תקופה הגבירו את מעורבותם בנעשה בקהילה היהודית.¹⁰ מקום מרכזי מילא בפרשה זו גיאורג קארסקי מברלין, איש התנועה הרוויזיוניסטית; מכיוון שכבר ב-1935 היתה פרשה שבה הוא היה מעורב, יש לכנות פרשה זו 'פרשת קארסקי ב'". הוא שאף להגביר את האופי הלאומי של יהדות גרמניה ולזרז את יציאתה – במלואה – לארץ ישראל. לשם כך הוא צידד בשיתוף פעולה הדוק יותר עם הגסטאפו והס"ד, שהיו מעוניינים מצדם בהפרדה חריפה יותר של היהודים בגרמניה מן הסובב אותם, וביציאה מהירה יותר של היהודים מוז שהתנהלה בפועל. הכוונה שעמדה מאחורי הפרשה היתה לשנות את אופיה הפלורליסטי של הנציגות, והדבר עורר התנגדות חריפה מכל עבר. הניסיון נכשל, ובסופו של דבר יצאה הנציגות מחוזקת ממשבר זה וגבר מעמדה בקרב הציבור היהודי.

הנציגות פעלה לא רק לחיזוק השורות מבפנים ולהתגוננות מפני מוסדות השלטון מבחוץ. בעיה מרכזית שעמדה בפני היהודים היתה האווירה הציבורית, שהתאפיינה בגלים שונים של התערורות אנטישמיות חריפה, על רקע האווירה האנטישמית המתמשכת. קולקה מציג בספר הן את האומץ שהפגינה הנציגות במחאות רשמיות (כגון מס' 73, 78), בין השאר נגד הגאוליטר יוליוס שטרייכר (Julius Streicher), עורך העיתון האנטישמי הגס 'דר שטרמר' (*Der Stürmer*), ודמות מובילה בפעילות האנטישמית בכלל (מס' 58); והן את הניסיון האפולוגטי של הנציגות לדרבן את העיתונות היהודית לצנזר דיווחים מרצונה החופשי, כדי לא לעורר אנטגוניזם (מס' 59). בכך גם מתבררות הגישות השונות של מנהיגי הנציגות ביחס לדרכי התגובה לרדיפות, שביטאו הן את הרקע של מרכיביה הפוליטיים והן את הבעיות הטקטיות העדינות שבפניהן היא עמדה, במשטר שבו הטרור המשטרתי הלך וגבר. ניהול מדיניות שמטרתה 'עמידה' לא היתה פשוטה. בד בבד עמדה בפני הנציגות סוגיית ההגירה – האם להסכים לה או לעודד אותה. בסוגיה זו חלו תמורות מעניינות בין השנים 1933–1938 והן באות לידי ביטוי בספר; הדבר כבר נדון במחקר בהרחבה, ואין צורך להרחיב בו כאן.

עוד בראשית המאה העשרים, לאור הסתגלותם הגוברת של יהודי גרמניה לתרבות הגרמנית, הזדהותם עם 'הגרמניות' והגידול בנישואי התערובת, התגבשה תפיסה בין דמוגרפים, סוציולוגים ולאחריהם גם היסטוריונים, שיהדות גרמניה מצויה בתהליך שקיעה סטיכי, תהליך המתרחש מתוכה.¹¹ תפיסה זו נתקבלה על דעת רבים, ומוצאת לה עד היום ביטוי עמוק בהסברים דתיים מטה-היסטוריים מסוימים, במיוחד חרדיים, להתרחשות השואה. אמנם, היסטוריונים שונים תיקנו מרכיבים מסוימים בתפיסה זו, בהצבעם על כיוון התפתחות שונה בקהילת ה'אוסטיודן' (יהודי מזרח אירופה) ובהתארגנות הציונית. ואולם, ציון הבדלים אלה דווקא הדגיש את הפער הגדול בין ה'אוסטיודן' ליהודי גרמניה ואת מקומה המוגבל של התנועה הציונית במכלול היהדות הגרמנית.¹² אליבא דגישה זו, השלטון הנאצי הוא שהחזיר ליהדותם את היהודים שהפכו גרמנים ממש, ואלמלא הוא, היה תהליך ההיעלמות נמשך. בספרו הנזכר של צימרמן מוצגת תיזה זו מחדש בהדגשה יתרה.¹³ קולקה שולל את הגישה

10 עוד על הרקע לכך ראו: מכמן (לעיל, הערה 5), עמ' 111–112.

11 F.A. Theilhaber, *Der Untergang der deutschen Juden*, Berlin 1912 (1921²)

12 נראה לי שאקסיומת הפער העמוק ראויה גם היא לבחינה מחודשת ומעמיקה.

13 צימרמן (לעיל, הערה 7), עמ' 2–1: 'Auch ohne Hitler, so darf "Dreissig Jahre "Untergang"';

הזאת. הוא נסמך על שני שיקולים. ראשית, הקמת ארגון הגג המשותף ליהודי גרמניה מצביעה לידיו על שאיפה שהיתה קיימת בגרמניה, כמו בשאר הארצות שהאמנציפציה יושמה בהן, כחלק מההתארגנות הקהילתית ומהזהות המחודשת לנוכח תהליך האמנציפציה. מאמצים אלה עוד הוגברו לאחר מלחמת העולם הראשונה. הכישלון שבהשלמת התהליך, בשל סכסוכים ועימותים שונים, אינו צריך להסיח את דעתנו מקיומו של התהליך עצמו.¹⁴ שנית, את תיחום זמן הנציגות הארצית הוא מתחיל לא בספטמבר 1933, כפי שנעשה עד היום ברוב המחקרים, אלא בינואר 1932, עם הקמת ארגון גג אמיתי ראשון: 'נציגות ארצית של הארגונים היהודיים האזוריים בגרמניה' (Reichsvertretung der jüdischen Landesverbände Deutschlands). ההתארגנות המחודשת בשנת 1933, לאחר עליית הנאצים לשלטון, ראתה את עצמה כהמשך של הנציגות 'הישנה', שהמשיכה את פעולתה עד אז.¹⁵

אוסף המקורות מסתיים בשתי תעודות על ייסוד 'האיחוד הארצי של היהודים בגרמניה' – החוזר הראשון של האיחוד מיום 2 בפברואר 1939, והצהרת ההקמה מיום 17 בו (מס' 120). סוגיית ההקמה של האיחוד היא נקודה ארכימדית בתפיסתו של קולקה, ולפיכך הוא מקדים לתעודות הללו מבוא ארוך במיוחד (שישה עמודים!), מלבד שבעת העמודים המוקדשים לעניין זה במבוא הכללי לספר (עמ' 24–31). בניגוד לטוענים שהאיחוד היה 'יודנראט', שנכפה על יהודי גרמניה מלמעלה, קולקה מבקש להראות שהאיחוד היה למעשה המשך של הנציגות, הן במישור התשתית הארגונית, הן במישור האיש של מנהיגותו, והן בפעולתו הלכה למעשה למען הציבור היהודי. במהלך שנת 1938, בעקבות חקיקה פנימית בנוגע למעמד הקהילות (אפריל 1938) וההידרדרות הכללית במעמד היהודים שהגבירה את ההגירה, חיפשו מנהיגי יהדות גרמניה עצמם דרכים לשינוי צורת הארגון. בקיץ 1938 אף היה מעין שלב ביניים – תוכנית בדבר 'איגוד' (Verband) של היהודים בגרמניה. תיזה זו כבר הציג קולקה במאמרים קודמים מפרי עטו. עזריאל הילדסהיימר ז"ל, עוזרו במפעל איסוף התעודות, גם ביטא את התיזה הזאת בעבודת דוקטור באוניברסיטה העברית.¹⁶ בספר הנוכחי קולקה חוזר ומדגיש, שראשי הנציגות נקטו צעדי ארגון לאחר פוגרום 'ליל הבדולח'. להשלמת התהליך, בחודש פברואר 1939, הוא קורא 'מעשה', שכמובן לא יכול היה להתבצע ללא הסכמה של השלטונות. עם זאת, הוא מדגיש שהתעודות שהוא מביא מוכיחות 'חד משמעית, שייסוד האיחוד הארצי לא נעשה לראשונה בחוק מיום 4 ביולי 1939, כסוג של ארגון כפייה, כפי שנטען כמעט ללא יוצא מן הכלל בספרות הזיכרונות ובמשך עשרות שנים גם במחקר'. ועוד: 'השלטון הצדיק את קיומו ואת פעולתו העצמאית של הארגון הכלול בתחום ההגירה, בכך ש[ארגון] זה שירת את הביצוע האפקטיבי של מדיניות הגירוש שלו'.¹⁷ בעניין זה אין לי אלא לחלוק על קולקה. אכן, הוא צודק בהדגשת ההתפתחות הפנימית שחלה בנציגות לקראת ארגון ריכוזי יותר, ואף בכך שהאיחוד התבסס על התשתית הארגונית של הנציגות.

man vermuten, hätte die jüdische Bevölkerung... zunehmend an Gewicht, Bedeutung und Eigenart verloren'

קולקה, א, עמ' 8–1. 14

שם, עמ' 9, 35–37 (מס' 1). 15

E. Hildesheimer, *Jüdische Selbstverwaltung unter* רא: בגרמניה. *dem NS-Regime. Der Existenzkampf der Reichsvertretung und Reichsvereinigung der Juden in Deutschland*, Tübingen 1994. וראו להלן, הערה 20. 16

קולקה, א, עמ' 30. 17

אף לא יכול להיות ספק שהאיחוד המשיך כמה מן התפקידים הצבאיים שביצעה הנציגות ביוזמתה העצמית עוד לפני 1939. ברם, סבורני שקולקה אינו נותן את המשקל הראוי להתפתחות שחלה במחלקה היהודית בס"ד מאז ראשית 1937 ביחס לדרך ארגונם הרצויה של היהודים. שלב מכריע בעניין זה היו הצעדים שנקט בווינה אדולף אייכמן וחבורתו מיד לאחר סיפוחה של אוסטריה, עוד בחודש מרס 1938, דהיינו לפני שהחל תהליך החשיבה מחדש בתוך הנציגות בגרמניה. יש תיעוד לרוב של הס"ד – מקצתו מצא קולקה בעצמו עוד בשנות השישים, מקצתו נחשף בשנים האחרונות ב'ארכיון המיוחד' במוסקבה. תיעוד זה מלמד על התחדדות התפיסה בס"ד הוראה צורך בהקמת 'רשות יהודית' וארגון כפייה ליהודי גרמניה במהלך שנת 1938, במיוחד לאחר פוגרום 'ליל הבדולח' (ליל 9-10 בנובמבר 1938). כבר ב-15 בנובמבר זימן ריינהרד היידריך התייעצות טרומית ל-17 בחודש, לקראת כינון 'מרכז ארצי' להגירת יהודים, שיפעל 'מתוך שיתוף פעולה עם האיחוד הארצי היהודי שגם אותו יש לכוונן'.¹⁸ הצעות של המחלקה לענייני יהודים בס"ד 'לריכוז כל הארגונים היהודיים באיחוד ארצי' הובאו מיד לאחר מכן בפני הרמן גרינג, סמכות-העל בעניינים אלה באותה עת, וקיבלו את אישורו.¹⁹ כשבועיים לאחר 'ליל הבדולח' זומן הרב ליאו בק, נשיא הנציגות הארצית, למשרדי הגסטאפו בברלין, ושם נדרש לחדש את פעילות הנציגות, בעיקר בתחום ההגירה. שניים מעוזריו הבכירים, אוטו הירש וארתור ליליינטל, שוחררו מהמעצר שהיו נתונים בו מאז 'ליל הבדולח' כדי לסייע בידו.²⁰ הללו זומנו שוב למשרדי הגסטאפו ב-27 בנובמבר, ושם נאמר להם על הכוונה להקים מסגרת ארגונית חדשה, שתיקרא 'איחוד ארצי' (Reichsvereinigung).²¹ לראשיו יינתנו 'סמכויות בלתי מוגבלות לניהול כל העניינים של יהדות גרמניה'.²² ב-24 בינואר 1939 הוציא גרינג, כידוע, הוראה לשר הפנים פריק, להקים 'רשות ארצית מרכזית להגירת יהודים'. רשות זו גם הוסמכה להקים 'ארגון יהודי שיתאים להכנה אחידה של הבקשות להגירה'.²³ הרשות הזאת החלה מיד בפעולתה. היא דאגה קודם כל להקים את הארגון היהודי, ולא רק לצורכי הגירה. ב-31 בינואר נתקיימה פגישה בין ארתור ליליינטל לאנשי הרשות במשרדי הגסטאפו בברלין. על פגישה זו דיווח ליליינטל במילים אלה: 'ב-31 בינואר הגיע זימון לבוא למשרדי המשטרה החשאית של המדינה (=גסטאפא), שבמהלכה נאמר כך: האיחוד הארצי של היהודים בגרמניה, שעל הקמתו ניתנה הוראה בפגישה ב-27 בנובמבר 1938, הוא למעשה בגדר עובדה מוגמרת. על האיחוד הארצי להתחיל אפוא מעתה את עבודתו'.²⁴

R. Vogel, *Ein Stempel hat gefehlt. Dokumente zur Emigration deutscher Juden*, München 1977, p. 290 18

'Geheim! Judentum', דו"ח מסכם לשנת 1938, כנראה של SD II 112, ללא תאריך (אך בוודאי מתחילת ינואר 1939), ארכיון יד ושם, 051/OSOB/31, עמ' 131. 19

ע' הילדסהיימר, הארגון המרכזי של יהודי גרמניה בשנים 1933-1945, מעמדו במדינה ובחברה היהודית, חיבור לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה של האוניברסיטה העברית בירושלים, תשמ"ב, עמ' 105. 20

Arthur Israel Lilienthal, 'Bericht über wichtige Vorgänge im Monat Januar 1939', Bundesarchiv Potsdam, 75 C Re I, no. 47, p. 234 (שמור בארכיון קולקה-הילדסהיימר). 21

הילדסהיימר, הארגון המרכזי, שם. 22

מסמכי נירנברג, NG-2586-A; תרגום המסמך אצל י' ארד, י' גוטמן וא' מרגליות, השואה בתיעוד, ירושלים תשל"ח, עמ' 102. 23

ראו לעיל, הערה 21 (ההדגשה שלי – ד"מ). הנוסח במקור כך: 'Am 31. Januar 1939 erfolgte 24

התיעוד שהבאתי, ובמיוחד נוסח דבריו של ליליינטל, מראשי הנציגות, מעידים לעניות דעתי שהקמת האיחוד הארצי נבעה מהוראה שלטונית בעל-פה ומכוונות של חוגים מסוימים בשלטון ולא מזיומה יהודית. אמנם, הרשות החדשה הוקמה תוך ניצול התשתית הקיימת של הנציגות. ראשי הארגון המשיכו בכמה מפעולותיהם כמקודם, ומבחינה זאת אכן היתה המשכיות. ואולם, אין ספק שמעמד הארגון השתנה ואווירת העבודה בו לא היתה עוד כבעבר. די היה בקשר הקבוע עם אנשי הגסטאפו והס"ד כדי לשנות את מצב הדברים מיסודו. הדיון בסוגיה זו בעבר שרכב כמעט בקביעות את שאלת הקולבורציה, והדבר עיוות את הראייה. יש אפוא לעמוד על דקויות ההתפתחות ההיסטורית שהתיעוד מציג בפנינו.²⁵

קצרה היריעה מלדון בכל הנושאים המעניינים העולים מן התעודות שבקובץ (כגון הדיון בשאלת ההברה האשכנזית או הספרדית, דיון המשמש פריזמה לשאלות עמוקות יותר של מגמת ההזדהות היהודית – מס' 89). די במה שהצגנו כדי להעיד, שהקובץ מכיל עולם ומלואו מחיי יהדות גרמניה ובעיותיה בשנים הראשונות של השלטון הנאצי. קולקה נוהג לכתוב את גישתו 'היסטוריה חברתית'. דומה שאין הגדרה זו מדויקת כל צורכה, שכן אין הדיונים מוצגים בדרך המקובלת של ההיסטוריה החברתית. עם זאת, יש בגישתו ראייה של החברה היהודית בגרמניה כיחידה בעלת חיוניות ורבת גוונים, שניתן להבינה אך ורק בהקשר הרחב יותר של רצף ההיסטוריה היהודית. אין מדובר ביהודים יחידים, שרק בעיני רודפיהם נתפסו כמכלול, אלא בקבוצה בעלת שורשים ונימי קשר רבים על אף השברים שניבעו בה – 'בית ישראל' כהגדרתו של יעקב כ"ץ.²⁶ בגישתו זו נטוע קולקה במסורת היסטוריוגרפית יהודית חזקה, והוא תרם לה תרומה גדולה, המעמידה אותו ואת ספרו בחזית.

דן מכמן

eine Vorladung zum Geheimen Staatspolizeiamt, bei der eröffnet wurde: die Reichsvereinigung der Juden in Deutschland, deren Errichtung bei der Vorladung am 27. November 1938 aufgetragen wurde, könne nunmehr als genehmigt gelten. Die Reichsvereinigung habe sofort ihre Arbeit aufzunehmen'

25 עוד על עניין זה ראו במאמרי: 'ה'ראשויות' היהודיות תחת השלטון הנאצי: צמיחתה ויישומה של תפיסה מינהלית, השואה וחקרה (לעיל, הערה 5), עמ' 107-121.

26 "כ"ץ, עת לחקור ועת להתבונן. מסה היסטורית על דרכו של בית ישראל מאז צאתו מארצו ועד שובו אליה, ירושלים תשנ"ט.